

Thomas Hibernicus: Religio munda.

En håndbog for præster i Slesvig stift 1496.

Af Tue Gad.

I

Biskop Eggert Dyrkop i Slesvig er især kendt for de synodalstatuter, der blev trykt under hans navn. De må ses som et forsøg på at hævde kirketugten under kaotiske forhold: Eggert var medlem af den pavelige højesteret, da paven 1488 udnævnte ham til biskop af Slesvig, men kapitlet havde allerede valgt en anden, Enevold Sovenbroder, og først 1493 kunne Eggert læse sin biskopsmesse. Han havde dog svært ved at hævde sig, bl. a. var bispeborgen Svavsted stadig pantsat, og efter få år rejste han bort igen og døde i Rom 1499¹. Hans synodalstatuter for Slesvig stift udkom i trykken 1496, tilligemed statutterne for hele den danske kirkeprovins fra ærkebisop Peder Lykkes synode i København 1425. Erik Pontoppidan² nævner bogen, men han har ikke set den. Den er genudgivet af Noodt³ og af Thorkelin⁴.

¹) L. N. Helweg: Den danske Kirkes Historie, 2, Kbh. 1870, s. 415—17.

²) E. Pontoppidan: *Annales Ecclesiae Daniæ Diplomaticæ*, II, Kbh. 1744, s. 400.

³) J. F. Noodt: *Beiträge zur Erläuterung der Civil-, Kirchen- und gelehrten Historie der Herzogthümer Schleswig und Hollstein*, II, Hamburg 1752, s. 53—82.

⁴) G. J. Thorkelin: *Samling af danske Kirke-Love*, Kbh. 1781, s. 85—107.

Biskop Eggerts statuter søger som andre synodalstatuter og delvis med det samme ordvalg af reformere gejstlighedens sæder ved at indskærpe gældende bestemmelser: Ekskommunikerede må ikke overvære messen og ikke begravnes på kirkegården (uden særlig tilladelse), klerke må ikke holde eller besøge værtshuse og ikke have konkubiner: der er bestemmelser om testamenter og bryllupper, om forholdet mellem sognepræster og munke, og mod omstrejfende klerke. Alle, både mænd og kvinder, skal skrifte årligt, i fastetiden, for deres egen sognepræst, og gå til alters i påsken. Desuden findes følgende bestemmelse:

»De tractatulo Religio munda.

Mandamus, vt quilibet rector diuinorum habeat tractatum qui incipit Religio munda, et eum pro populo de ambone diligenter exponet et predicet publice.«

(Vi bestemmer, at enhver sognepræst skal eje den lille traktat, som begynder med ordene Religio munda, og omhyggeligt skal forklare den for menigheden fra prædikestolen og prædike offentligt over den.)

Åbenbart bliver en kateketisk præstehåndbog her autoriseret til brug for hele Slesvig stift, og så forholdsvis lidt vi ved om kristendommen blandt den danske almue før reformationen, var det nok værd at vide, hvad det er for en bog de sønderjyske sognepræster skulle eje og udlægge⁵.

Svaret findes ved at gå til det originale tryk af statuterne. Ifølge Noodt var bogen sjældnere end hvide ravne; der kendes nu eet exemplar, ganske vist defekt, i Universitetsbiblioteket i København. Kolofonen lyder: »Sinodaliū ac prouincialiū statutorum liber feliciter explicit. Impres-

⁵) Min nysgerrighed blev vakt, da jeg med kort varsel måtte skrive et dansk bidrag til artiklen om katekese og katekisation i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder (bd. VIII, 1963, sp. 357). Nærværende opsats tjener til udvidelse og rettelse af de foreløbige bemærkninger om »Religio munda« i leksikonartiklen. — Jeg skylder dr. philos. Lilli Gjerløw (Oslo) tak for henvisning til Uppsalahåndskriftet C 449.

susque in imperiali ciuitate Lubicense per Stephanum arndes. Anno domini M.cccc.xcvi.« — Statutterne er altså trykt hos en af Lybæks store bogtrykkere, Stephan Arndes, den samme der 1486, før han slog sig ned i Lybæk, i Slesvig havde trykt Missale Slesvicense: han er bispestolens bogtrykker. Det er H. O. Lange, der har fremdraget Universitetsbibliotekets eksemplar af Statuta Synodalia Egberti; han har givet en typografisk beskrivelse af bogen i sine *Analecta bibliographica*⁶. Efter beskrivelsen tilføjer han: »I Stephan Arndes' Produktion maa dette Tryk med Hensyn til Udstyrelse sammenstilles med *Thomas Hibernicus, Religio munda* som han trykte samme Aar (Hain 8544)«. Flere detaljer om *Religio munda* giver Lange ikke, men vi kan straks konstatere, at den i statutterne autoriserede traktat altså forelå på markedet, trykt samme år som statutterne og af samme bogtrykker. Lange kendte traktaten fra Hains inkunabel-repertorium⁷, men ikke et eksemplar deraf. Et sådant findes i Uppsala universitetsbibliotek, inkunabel nr. 1441⁸. En sammenligning med eksemplaret af statutterne bekræfter Langes ord om udstyrelsen: *Religio munda* omfatter ligesom *Statuta synodalia* 20 blade i kvart eller 4 læg, mærket a, b, c, d. Læg a og b har hvert 6 blade, c og d hvert 4 blade. På hver side er der i *Religio munda* 29(—30) linjer, i *Statuta synodalia* 28—31; skriftkolumnens bredde er 83 mm og højden for 29 linjer 131 mm. Teksttypen er for begge tryk den samme (Haebler⁹ nr. 5), med en udhævningsskrift (Haebler nr. 10). Udadtil danner *Religio munda* altså en nøje parallel til *Statuta synodalia*. At traktaten er beregnet til brug for sognepræ-

⁶) H. O. Lange: *Analecta bibliographica*, Kbh. 1906, s. 50—51; Lauritz Nielsen: *Dansk Bibliografi 1482—1550*, Kbh. 1919, nr. 257.

⁷) L. Hain: *Repertorium bibliographicum I—II*, Stuttgart & Paris 1826—38.

⁸) Isak Collijn: *Katalog der Inkunabeln der kgl. Universitäts-Bibliothek zu Uppsala*, Uppsala 1907, s. 370.

⁹) Konrad Haebler: *Typenrepertorium der Wiegendrucke*, I, Halle 1905, s. 61.

ster bekræfter Stephan Arndes i sin selvbevidste trykkerkolofon: »Explicit opusculum magistri Thome ybernici, trahtans de punctis christiane religionis, multum vtile pro habentibus curam animarum clericis simplicibus. Hiisque eneis litteris sollerter effigiatum Et fine quoque salubri completum, Arte Stephani arndes Lubicensis incole atque concuiis, Salutis anno M.cccc.xcvi.«

Mens statutterne henviser til traktaten, er der ikke omvendt fra traktaten nogen henvisning til statutterne: Traktaten udsendes ikke som en håndbog for sognepræster i Slesvig stift, men som en håndbog for sognepræster i almindelighed. Vi kan konstatere, at trykkeren i 1496 har udstyret de to bøger på nøjagtig samme måde, men vi ved ikke, om initiativet til traktatens trykning er udgået fra Slesvig eller Lybæk: Enten var traktaten trykt før statutterne, og bispren har autoriseret nyheden for sine sognepræster; eller også har man fra bispestolen bestilt både statutterne og traktaten hos bogtrykkeren, og denne har set mulighed for at afsætte traktaten også uden for Slesvig stift. Uppsalaeksemplaret tyder på en udbredelse uden for stiftet: det er indbundet i et samlingsbind fra begyndelsen af 1500-tallet, indeholdende en latin-nederlandsk ordbog, »Gemma gemmarum« og en række andre, især nederlandske, tryk, der ligesom Religio munda kunne være til nytte for sognepræster, ialt 6 tryk: Gemma gemmarum (Zwolle, Pieter van Os van Breda, ca. 1510)¹⁰; Thomas de Hibernia, Religio munda (Lybæk, Stephan Arndes 1496); Gerardus van Vliederve, Cordiale quatuor novissimorum (Deventer, Jacob van Breda 1486); Guilielmus de Gouda, Expositio mysteriorum missæ (Deventer, Jacob van Breda ca. 1486); Andreas de Escobar, Modus confitendi (Zwolle, Pieter van Os van Breda, 1479); Johannes de Lapide, Resolutorium dubiorum circa celebrationem missarum oc-

¹⁰) W. Nijhoff & M. E. Kronenberg: Nederlandsche bibliographie van 1500 tot 1540, 's-Gravenhage 1924 ff., nr. 967.

curentium (Köln, Heinr. Quentell 1500)¹¹. Samlingsbindet har tilhørt den store svenske bogsamler M. G. Delagardie, det har hans segl, men ikke andre ejermærker. Han kan have erhvervet det i Danmark ved køb eller som krigsbytte under Karl Gustav som såmange af sine andre bøger, men efter sammenhængen at dømme snarere i Nordtyskland.

Om *Thomas Hibernicus* eller Thomas fra Irland kan oplyses¹²: han var 1295 i Paris, ved Sorbonne, og der forfattede han et større og tre mindre skrifter og døde efter 1316. Han var hverken dominikaner eller franciskaner, hvad der også synes at fremgå af traktaten *Religio munda*. Han var magister artium og baccalaureus i theologien, og han er indført i Sorbonne-kollegiets nekrologium som »socius hujus domus«; da man sidst i 1400-tallet dekorerede det nye bibliotek i Sorbonne med glasmalerier forestillende berømte fordums medlemmer af kollegiet, kom der også et billede af ham. (Denne Thomas er ofte blevet forvekslet med en Thomas Palmer Hibernicus, der døde i Napoli o. 1269 og har forfattet *Promptuarium morale*, *Flores Bibliorum materialium* og *Alphonsi Arragonum Regis dicta et facta*).

Den irske magister Thomas ved Sorbonne har forfattet »*Manipulus florum*, sive *Flores omnium doctorum*, qui super sacris literis scripserunt«, formentlig påbegyndt af en franciskaner Johannes Galensis, der døde 1303; Thomas fuldendte det 1306. Det er en samling af kirkefædrecitater, ordnet alfabetisk under stikord som *Justicia*, *Juventus*, *Labor*, *Lacrima*, *Lascivia*, *Laus*, *Lex*. Den har været meget udbredt også i Norden: Jens Grand har ejet den, ligeså ærkebiskop Carl Eriksen og kannik Niels Bunkeflo¹³; det Kgl. Bibliotek har et eksemplar, trykt i Piacenza af Jacobus de Tyela 1483. Desuden har Thomas forfattet tre små

¹¹) Collijn nr. 1441; 586; 660; 102; 828, expl. 2.

¹²) P. Glorieux: *Thomas d'Irlande* (*Dictionnaire de Théologie Catholique* XV,1, 1946, s. 778). — B. Haureau: *Thomas d'Irlande* (*Histoire littéraire de la France* XXX, 1888, s. 398—408).

¹³) Ellen Jørgensen i *Historisk Tidsskrift*, 8. R., 4. Bd., 1912—13, s. 25.

traktater: »De tribus punctis christiane religionis«; »De tribus sensibus sacre scripturis«; »De tribus ordinis angelicæ hierarchiæ et ecclesiasticæ«. De findes i to håndskrifter fra forfatterens egen tid, der hørte hjemme i Sorbonne-biblioteket og nu er i Bibliothèque nationale i Paris, *fonds latin 15966* og *fonds latin 16397*. De to sidste traktater har ikke opnået at blive trykt, som den første, den vi interesserer os for.

Ikke længe efter forfatterens død fik traktaten om de tre punkter (»Religio munda«) netop den anvendelse som præstehåndbog, som den siden skulle få i Slesvig. Da Arnost (Ernst) af Pardubic var blevet Böhmens første ærkebiskop holdt han sin første synode i Prag 1349 og udsendte en række synodalstatuter¹⁴, der hovedsagelig går ud på at hævde disciplinen i kirken ved at forbyde præsteægteskab og kætteri, kræve at sognebørn skal holde sig til deres egen sognepræst osv. Der er sørget for den praktiske udbredelse af vedtægterne: inden tre måneder skal hver enkelt sognepræst skaffe sig en afskrift deraf. Allerede i den første artikel (efter prologen) tales der om undervisningen i trosbekendelsen og siges det, at traktaten *om de tre punkter* skal hæftes til statuterne og studeres og iagttages nøje af alle; ligesom senere i Slesvig er der altså sørget for, at traktaten er i enhver sognepræsts besiddelse. Artiklen herom lyder:

»De summa Trinitate et fide catholica.

Firmiter præcipimus, ut universi prælati, plebani, et rectores ecclesiarum nostræ provinciæ de Sancta et individua Trinitate, Patre, et Filio, et Spiritu Sancto, et in articulis fidei, maxime divinitatem et humanitatem Domini nostri Jesu Christi concernentibus, nil aliud credant, teneant ac doceant, nisi quod Sancta Romana credit, tenet ac docet

¹⁴) J. D. Mansi: *Sacrorum conciliorum collectio*, XXVI, Venetiis 1784, 75—106.

ecclesia. Laici implicate, clerici vero explicite et distincte. Et ne quis clericorum per crassam ignorantiam articulorum fidei se possit aliquialiter palliare, de ipsis articulis fidei et de quibusdam aliis ad salutem fidelium summe necessariis libellum quemdam, qui de tribus punctis essentialibus religionis Christianæ intitulatur, in fine harum nostrarum constitutionum decrevimus annectendum. Quem libellum insertum cum præsentibus nostris constitutionibus mandamus per omnia haberi, et contenta in eo studiosius intelligere et efficaciter observare.«

Bestemmelsen gentages i Ernsts synodalstatuter 1355¹⁵, der er en ny udgave af statutterne fra 1349.

Også i andre provinser skal den lille bog herefter have været anvendt som håndbog for sognepræster¹⁶. I hvert fald følger biskop Eggert med sin synodalbestemmelse om traktaten nøje det forbillede, som den bøhmiske ærkebiskop havde givet 150 år tidligere. Andre synoder tog sig på lignende måde af den kateketiske undervisning: Synoden i Clairmont 1268 stillede for første gang krav om en udførligere kateketisk undervisning og gav selv en udlægning af de ti bud, trosbekendelsen m. m. Et lignende katekisationsprogram meddeltes af synoderne i Lambeth 1281 og i Cahors 1289. Synoden i Toledo 1323 og den i York 1357 udgav kateketiske håndbøger, den sidste blev oversat til

¹⁵) Ibid. 383.

¹⁶) Jan K. Vyskočil: *Arnost z Pardubic a jeho doba*, Praha 1947. Min kollega, bibliotekar P. Flandrup, har gjort mig den tjeneste at orientere sig i denne bog og oversætte følgende stykke (s. 347), der vedrører vor traktat: »Sammen med den første provinssynodes bestemmelser 1349 udsendte Arnost også den såkaldte Summula, som Thomas Hibernicus har forfattet; det er en håndbog for gejstligheden, der sætter enhver præst i stand til at undervise sine sognebørn i de nødvendige kundskaber i religionen, for at de kunne undgå de kætterier, der bredte sig i Böhmen. Også i andre lande i Europa blev Summula nu anvendt som de gejstliges håndbog«.

engelsk, »the Lay Folk's Catechism«¹⁷. Fremgangsmåden i Prag 1349 er altså ikke usædvanlig, og der har foreligget mange traktater af lignende art som Religio munda. I 1300- og 1400-tallets synoder har jeg imidlertid ikke fundet traktaten omtalt før i Slesvig 1496.

Religio munda har dog sikkert været ganske udbredt alligevel, i anden sammenhæng: Jeg har fundet den i fem 1400-tals håndskrifter, dels fra Holsten, dels fra Sverige, teologiske blandingshåndskrifter, ofte med andet kateketisk stof; desuden findes endnu en inkunabel, foruden Stephan Arndes' tryk.

Håndskrifterne der vidner om, at traktaten har været kendt i vor del af Europa, er følgende:

Gl. kgl. Saml. 63, fol. (Kgl. Bibl., Kbh.), en foliant på 202 blade, smukt beskrevet i 2 spalter af samme hånd. Den har tilhørt Johannes af Minden, en kannik i Lybæk i 2. halvdel af 1400-tallet, som har skænket denne bog og adskillige andre håndskrifter til benediktinerklostret Cismar i Østholsten. Bogens hovedindhold er en forkortet udgave af Nicolaus de Lyras psalterkommentar (Ellen Jørgensen¹⁸ anfører »Johannes de Mynda« som forfatter til »Abbreviatum Lire super psalterium«, men J. de M. er ejernavn, ikke forfatternavn). Desuden rummer håndskriftet en traktat om de sidste ting, Gerardus de Vliedershoven: Cordiale quattuor novissimorum, som vi også så i selskab med den trykte Religio munda, og en traktat om messens kanon af Henricus de Oyta. Blad 156 rummer en hel flok huskevers om syv casus papales etc., om de ti bud, de syv sakramenter etc. Traktaten Religio munda findes bl. 180r—189v og kaldes »Tres puncti, qui sunt christiane

¹⁷) Bengt Ingmar Kilström: Den kateketiska undervisningen i Sverige under medeltiden (Bibliotheca theologiae practicae, 8) Lund 1958, s. 82—85.

¹⁸) Ellen Jørgensen: Catalogus codicum latinorum medii ævi Bibliothecæ Regiæ Hafniensis, Hafniæ 1926, s. 140.

religionis fundamentum«; som forfatter nævnes Thomas Hibernicus.

C 27 (Uppsala univ.bibl.), en oktav på 283 blade, stammer fra Vadstena klosterbibliotek. Bogen indeholder bl. 1—136 Uppsaladekanen Laurentius af Vaxala's Summa de ministris et sacramentis ecclesie, bl. 141—212 en række søndagsprædikener, Sermones dominicales, og bl. 235—79 andre sermones. Bl. 213—20 findes et præste-spejl, Hermannus de Scildis: Speculum sacerdotum, og bl. 279v på svensk Fadervor, Ave Maria og trosbekendelsen. I denne sammenhæng af lutter tekster til nytte for en sognepræst i det daglige kommer bl. 220—232v traktaten Religio munda, af Thomas Hibernicus.

C 218 (Uppsala univ.bibl.), en kvart på 265 blade, også fra Vadstena. Bogen er skrevet af Karolus Andree, der var sognepræst i Vist nær Linköping 1422—42 og derefter munk i Vadstena, hvortil han medførte sine bøger, deriblandt denne. Bogens indhold er blandet: Physiologus på vers, Speculum peccatorum etc. Som i C 27 findes Hermannus de Scildis: Speculum sacerdotum (bl. 86r—90v), og også her er sidst i bogen (bl. 264v) Trosbekendelsen, Fadervor og Engelenes hilsen på svensk. Der er meget andet kateketisk stof: »De septem mortalibus peccatis« (40v—42r), 7 kapitler om de 7 dødssynder; en skrifteformular med 8 hovedgrupper for skrifteransagelse (62v), nemlig 5 sanser, 7 sakramenter, 7 helligåndens gaver, 7 barmhjertigheder, 8 saligheder, 10 bud, 12 trosartikler, 7 arter af synder (hovedsynder, synder mod helligånden, råbende synder etc.)¹⁹; bl. 97r siges, at præsten skal prøve den skriftende i Credo, Paternoster og Ave Maria²⁰ og bl. 163r findes et skema over de 12 trosartikler med tilsvarende 12 apostle og 12 profeter²¹. Traktaten Religio munda, af Thomas Hibernicus, findes bl. 91r—95r, men teksten er forkortet:

¹⁹) Kilström s. 136.

²⁰) Kilström s. 112.

²¹) Kilström s. 170.

da skriveren er kommet et stykke ind i traktatens tredje afsnit, om synderne, kommer han i tanker om, at han allerede i sin bog har en traktat om dem; derfor bryder han af efter den fjerde hovedsynd og siger »Species istorum peccatorum satis prius patent in isto libro« og slutter for sit vedkommende traktaten her.

C 212 (Uppsala univ.bibl.), 137 blade, stammer fra Vadstena og indeholder forskellige sermoner og traktater, om Treenigheden, om skærsilden, om Jomfru Maria, om sognepræster og ordensfolk etc., samt bl. 98v—111 traktaten *Religio munda*, af Thomas Hibernicus.

C 449 (Uppsala univ.bibl.), en oktav på 191 blade, stammer som de andre fra Vadstena, en lille bog med mange småoptegnelser, hymner, et litani, matrikel over Vadstena rosenkrans-broderskab 1522²² (bl. 96—122), Nicolaus Hermanssons synodalstatuter for Linköping stift (bl. 178v—189) og forskellige traktater. *Religio munda* findes blad 70r—90v, men kaldes her »Summula arnesti archiepiscopi pragensis«. Pragersynoden fra 1349 har altså sat spor. Men selv om traktaten her i titlen tilskrives ærkebiskop Ernst, finder vi dog Thomas i slutningen som sædvanlig: »Hij sunt tres puncti religionis qui collecti [sunt] per magistrum Thomam. Anno domini m.ccc.xvj«²³

Traktaten forelå også i trykken allerede en snes år før Stephan Arndes' udgave, nemlig hos *Conrad Fyner* i Esslingen, uden årstal, formentlig 1476. Der findes et exemplar i British Museum og bogen er registreret af Hain som nr. 13854, dog ikke under Thomas' navn, men som et anonymt skrift: *RELIGIONIS Christianae liber, collectus*

²²) Gotfr. Carlsson: Jungfru Marie psaltares brödraskap i Sverige (Kyrkohistorisk årsskrift, 47, Uppsala 1947, s. 1—49.

²³) Kilström behandler ikke traktaten *Religio munda*, men han nævner (s. 326 f.) »Arnestus av Prag, Summa« i *C 449* og *C 212*, idet han støtter sig til J. Gummerus: *Beiträge zur Geschichte des Buss- und Beichtwesens in der schwedischen Kirche des Mittelalters*, Uppsala 1900, s. XLVIII.

per Thomam studentem quondam Parisiis, med titlen »Incipet liber christiane religionis« og begyndelsesordene »Religio munda et immaculata«. Der er så mange Thomas, der engang har studeret i Paris, det er vel derfor Hain (og katalogen for British Museum²⁴) opførte bogen under titlen, men den har en præcisere forfatterkolofon: »Hij sunt tres puncti christiane religionis collecti per magistrum thomam ybernicum. Anno domini milesimo tricentesimo decimosexto«.

Vi kender altså 9 tekster af traktaten Religio munda²⁵. De to håndskrifter i Bibliothèque nationale, fra forfatterens egen tid, har næsten enslydende tekst; de må betragtes som originaler og burde være grundlag, hvis traktaten skulle udgives påny. Af de fire Vadstenahåndskrifter er i hvert fald C 27 og C 218 beslægtede, de har nogle fælles skrivefejl; C 449 har måske den bedste tekst af de fire. Cismarhåndskriftet har en omhyggelig og god tekst. Af de to tryk har det fra Esslingen langt færre fejl og er smukkere trykt end vort Lybæk-tryk.

En flygtig sammenligning af disse ni tekster viser tegn på skødesløshed hos afskrivere og trykkere, men også vidnesbyrd om bevidste tilføjelser og udeladelser samt småændringer — i overensstemmelse med Thomas' egne ord i epilogen, at den der vil, kan udvide hans punkter til linjer.

II

Det er nu på tide at gøre rede for traktatens indhold. Da vi er mere interesserede i Slesvig-præsterne og deres menigheder end i magister Thomas, vælger vi naturligt Stephan Arndes' tryk som grundlag; men denne af og til fordærvede eller bevidst ændrede tekst er hele tiden sam-

²⁴) Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum, Part II, London 1912, s. 515—16 (nr. I.A. 8989).

²⁵) Af håndskrifterne i Paris og trykket i London har jeg benyttet fotokopier, teksterne i Uppsala og København har jeg benyttet i original.

menholdt med (en fotokopi af) håndskriftet i Paris, fonds latin 15966, og hvor Stephan Arndes' afvigelser fra denne »original« synes af betydning, er de nævnt.

Traktaten består af en indledning og tre afsnit, tre »punkter«. Indledningen angiver traktatens tema og begynder som i så mange traktater med et skriftsted, Jacobs brev I, 27, fra perikopen på 5. søndag efter påske: »Religio munda et immaculata apud deum et patrem hec est. Visitare pupillos et viduas in tribulationibus eorum. et immaculatum se custodire ab hoc seculo«, eller på dansk: »Dette er en ren och wbesmittet tieniste faar Gud fader/ Ath søge faderløse børn och encker i deriss modgong och ath haalde sig selff wbesmittet fra verden«²⁶. I udlægningen af skriftstedet bliver det klart, at *religio* betyder orden, og at *religio christiana* som omfattende alle kristne står på linje med munkeordenerne — Thomas giver det læge kristenfolk en plads i hierarkiet, som i hvert fald ikke er ringere end ordensfolkenes. Jacob har i skriftstedet, hedder det, givet svar på tre spørgsmål, som enhver der vil indtræde i en orden, må betænke: 1) hvordan denne orden er i sig selv — svar: den kristne orden er ren og ubesmittet; 2) de gerninger den kræver og de vanskeligheder den rummer — svar: at besøge svage og enker i deres nød og holde sig ubesmittet af denne verden; 3) til hvilket mål den fører — svar: til Gud.

Parallelismen føres videre: Enhver orden er god, men den kristne er den bedste, thi uden den ingen frelse (Johs. III, 3). Enhver orden har en patron eller stifter, f. ex. Franciscus, Dominicus, Augustin, men *religio christiana* har som stifter Kristus (her har pariserhåndskrifterne et andet udvalg af ordensstiftere: Benedictus, Dominicus, Franciscus). Enhver der indtræder i en orden, bør først kende ordenens *regler*, *bud* og *forbud*, således også her:

²⁶) Det ny Testamente, oversat af Christiørn Pedersen, Antw. 1529 (Danske Bibelarbejder fra Reformationstiden genudgivet i Facsimile, 2, Kbh. 1950).

Den kristne ordens regler, som ikke kan drages i tvivl, men skal holdes, er troens artikler. Dens bud er de ti bud. Dens forbud er de syv dødssynder. Hermed er indledningen og dens parallelisering mellem *religio christiana* og de andre ordener ført til ende, og traktatens disposition i tre punkter er givet: I. trosbekendelsen, II. dekalogen, III. døds-synderne.

Første afsnit begynder: »Primus punctus nostre religionis christiane est credere duodecim articulos fidei et continentur in simbalo (sic) apostolorum scilicet Credo in deum patrem etc.« Pariserhåndskrifterne læser her »Primus ergo punctus nostre religionis est credere articulos fidei qui sunt quatuordecim et continentur in symbolo apostolorum sive credo«. Stephan Arndes har altså 12 i stedet for originalens 14, men han har alligevel i det følgende 14 led; der er tale om en lapsus. Det almindeligste var jo at dele det apostolske symbol i 12 artikler, forfattet af hver sin apostel, men opdelingen i 2×7 led, 7 »menne-skelige« og 7 »guddommelige«, benyttedes også, således af Clairmont-synoden 1268²⁷, og det er den, der følges her i traktaten: »Omnes enim huiusmodi articuli sunt de domino nostro ihesu christo, qui fuit fundator nostre religionis. Ipse autem fuit verus deus et verus homo. Ideo sunt septem articuli de eius humanitate, et alij septem de eius divinate.«

Apostolicum bliver da disponeret på følgende måde:

- (8) Credo in deum (Petrus)
- (9) patrem omnipotentem (Petrus)
- (12) creatorem celi et terre (Petrus)
- (10) et in Jesum Christum filium eius [unicum, dominum nostrum] (Johannes)
- (1) qui conceptus est de spiritu sancto (Johannes Zebedei)
- (2) natus ex Maria virgine (Jacobus Zebedei)

²⁷⁾ Kilström s. 163.

- (3) passus sub Pontio Pilato [crucifixus, mortuus et sepultus] (Andreas)
- (4) descendit ad inferna (Philippus)
- (5) [tertia die] resurrexit a mortuis (Thomas)
- (6) ascendit ad celos [sedet ad dexteram dei patris omnipotentis] (Bartholomeus)
- (7) inde venturus est iudicare vivos et mortuos (Matheus)
- (11) credo in spiritum sanctum (Jacobus Alphei)
- (13) [sanctam ecclesiam catholicam, sanctorum communionem], remissionem peccatorum (Simon)
- (14) [carnis resurrectionem et] vitam eternam (Mathias sive Judas Thadeus).

I gennemgangen af disse 14 artikler (enkelte led er gleddet ud, de er her sat i klammer) skelnes der skarpt mellem de 7 første og de 7 sidste artikler, også i deres kateketiske anvendelse. Artikel 1—7, om Kristi menneskelighed, skal alle voksne kunne (scire explicitite): »Articulos fidei pertinentes ad eius humanitatem tenetur scire quilibet christianus explicite et credere postquam ad legitimam etatem peruenerit« (a ij). Alle skal kende dem og tro fast på dem, og ingen kan undskylde sig med uvidenhed, for de fejres af kirken med en årlig fest hver: (1) Herrens bebudelse (Marie bebudelse 25. marts); (2) jul; (3) langfredag; (4) påske-aften: klokkernes klemten betegner de hellige fædres jubel og glæde over deres befrielse; (5) påskedag; (6) Kristi himmelfartsdag; (7) pinse (hos Stephan Arndes, men i Paris-håndskriftet bedre: Advent).

Den anden række af 7 artikler, om Kristi guddommelighed, tredeles således: I) om den guddommelige essentia: Credo in deum (8); II) om de tre guddommelige personer (9, 10, 11); III) om Guds gerninger: creatio, justificatio, glorificatio (12, 13, 14). Med hensyn til disse 7 artikler er kravene til lægfolk mindre. Om nr. 8—11 siges intet, men om nr. 12—14 hedder det: disse tre artikler skal jævne folk (simplices homines) kun kende (scire; Lybæk-trykket

har fejlagtigt: credere) i almindelighed, men de skal tro (credere) alt hvad den hellige moder kirken hævder og tror. Der fortsættes: Forældre skal undervise deres børn, så at de kender Pater noster, Ave Maria og Credo; ved dåben pålægges det fadderne at oplære eller lade oplære deres gudbørn deri; når trosbekendelsen reciteres i kirken både morgen og aften (ved prim og komplet), så er det for at angive, at enhver kristen dag og nat bør bekende sin tro.

Traktatens første afsnit slutter med bemærkninger i tilknytning til trosbekendelsen: foruden den apostolske er der den nicæanske og den athanasianske; — Apokalypsens 7 stjerner og 7 guldlysestager betegner de 7 guddommelige og de 7 menneskelige artikler.

Traktatens *andet afsnit* begynder: »Secundus punctus nostre christiane religionis est seruare mandata dei«. De ti bud kan inddeles på to måder: Enten inddeles sådan: den første tavle med de tre første bud, om menneskets forhold til Gud, og den anden med de syv sidste, om menneskers forhold til hinanden. Eller sådan: De fire første bud handler om at gøre det gode, de seks sidste om at afstå fra det onde. Budene gennemgås et for et. I kommentaren til det første bud siges, at også de dyrker fremmede guder, som fæster lid til trolddom. »Illi autem deos alienos adorant qui sortilegijs et incantationibus augurijs et illusionibus demonum credunt«. Om det tredie bud siges, at man på helligdagene ikke blot skal afholde sig fra verdsligt arbejde, men også fra synd: værtshus, dans og turnering; og på store kirkelige festdage bør mand og hustru holde sig fra hinanden. Om det fjerde bud siges, at man skal ære og lyde sine forældre, også sine åndelige forældre præsterne, og betale tiende; en tiendedel af englene faldt, dette fald bør menneskene genoprette. — Til det femte bud hører, at man ikke må bagvaske sin næste, ikke lede ham til synd eller undlade at hindre ham i synd, hvis man kan. Under det sjette bud defineres hor som ethvert seksuelt samkvem uden for ægteskabet; i ægteskabet, hedder det, bør enhver

foretage hin handling enten for at få afkom, eller for at undgå synd, eller for at gøre sin skyldighed.

Traktatens *tredje afsnit* begynder: »Tercius punctus nostre christiane religionis est vitare peccata mortalia«; men da man ikke kan undgå det onde, hvis man ikke kender det, bør man kende alle dødssynderne, deres rødder og grene (Paris-håndskriftet: ramos, Lybæk-trykket: rationes).

Dødssynderne anføres i deres traditionelle rækkefølge: Superbia, Invidia, Ira, Accidia, Avaricia, Gula, Luxuria. For hver af de syv gives der grene, således at man kan ransage sig selv. Gennemgangen af dødssynderne (de kaldes her peccata mortalia, ikke som ellers ofte peccata capitales, hovedsynder) er da et skriftespejl.

(1) *Superbia*, hovmod, er den værste, og ophav til de andre. »Enhver kan prøve om han har hovmod på denne måde: Om han på nogen vis, i sit hjerte eller i sin gerning eller i ord ophøjer sig over andre, enten på grund af magt eller rigdom eller ære eller skønhed, visdom, veltalenhed, eller popularitet (propter laudem popularem), eller åndelige og legemlige goder, eller, hvad der er det værste, er stolt af sine synder. Enhver der for sig selv betænker disse ting, bør angre og skrifte enkelthederne: således har jeg gjort, eller tænkt, eller sagt.«

På lignende vis fortsættes med de andre dødssynder: (2) *Invidia*, misundelsen, derunder blandt andet skadefryd (leticia in dampnum alterius), (3) *Ira*, vrede: her bør man ransage sig selv på tre måder. Bærer man vrede i hjertet? (længe eller kort? hvis det er en rodfæstet vrede, da er det had, en alvorlig synd). Har vreden ytret sig i ord? Har den ytret sig i gerning? (4) *Accidia*, træghed i gudsdyrkelse og gode gerninger; (5) *Avaricia*, gerrighed, herunder også at sælge noget for dyrt og at gemme korn eller andet til en tid hvor det kan stige i pris. (6) *Gula*, frådseri, herunder også at forlede en ellers ædruelig til drukskenskab, hvoraf mange andre umådelige synder (enormia peccata) følger.

(7) *Luxuria*, den sidste i rækken af dødssynder, behandles som så ofte i den kristne tradition med større omsorg end de andre; der er 7 arter af utugt: 1) simplex fornicatio: mellem to ugifte; 2) adulterium: med en andens ægtefælle; 3) incestum: blodskam; 4) stuprum: med en jomfru; 5) raptus: voldtægt; 6) sacrilegium: med en nonne; 7) sodomia: mod naturen, enten med sig selv, eller med en anden af samme køn, eller med dyr. — Om disse syv arter af luxuria tales der mere end om alle de andre dødssynder tilsammen, og der tilføjes et afsnit om under hvilke omstændigheder natlig pollution hindrer præsten i at celebrere messen — altså et problem mere for præsten selv end for hans sognebørn.

Efter gennemgangen af de syv dødssynder følger — stadig under traktatens punkt 3 — en meget udførlig gennemgang af midlerne mod dødssynderne, nemlig anger, skrifte og bod. Når et menneske begår en dødssynd, vender han sig med vilje fra Gud og ifalder den evige pine. Men idet han angrer, vender han sig atter til Gud, og i skriftemålet forvandles den evige straf til timelig bod, der kan ydes her i livet eller i skærsilden, ved synderen selv eller ved en anden. Gud har givet præsterne magt til at fastsætte boden; de bør graduere den efter syndens størrelse og omstændighederne, således at den ikke blot tjener til at sone forseelsen, men også til at forebygge gentagelse. Til hver af de syv dødssynder svarer en dyd, hvorved den tabte nåde kan genvindes: luxuria — continentia, avaricia — largitas, superbia — humilitas, accidia — fortitudo, invidia — caritas, ira — paciencia, gula — sobrietas.

Meget hurtigt forlades emnet den enkelte synder, og der tales med stor grundighed om afladssystemet: Kristi og helgenernes fortjenester udgør kirkens skat, som St. Peter og hans efterfølgere med nøglemagten kan råde over til at give aflad for bod og for skyld; afladen kan ikke erstatte, kun supplere den bod, som præsten pålægger sit skriftebarn, og den gavner kun, hvis der er sand anger tilstede.

Endvidere tales om det tredelte hierarki pave — biskopper — præster, svarende til Kristus — apostle — disciple. Kun paven har den fulde magt til at løse og binde, og de alvorligste sager må afgøres af ham. Der opregnes da 20 casus papales (i Paris-håndskriftet kun 6), dernæst de tilfælde, hvor præsten må henvise til biskoppen, casus episcopales, ialt 40 (Paris-håndskriftet kun 14), og endelig er (kun i Lybæk-trykket) tilføjet 7 tilfælde, hvor en abbed kan bestemme.

Dette stykke om midlerne mod synd er i omfang halvdelen af hele traktaten: det er en vejledning for præsterne, især om begrænsningen i deres myndighed, og kan næppe som første halvdel af traktaten egne sig til udlæggelse for menigheden.

Traktaten slutter med en epilog eller forfatter-kolofon: »Hij sunt puncti nostre christiane religionis collecti per magistrum Thomam ybernicum. Anno domini M.ccc.xv (i Paris-hdskr. M.ccc.xvj)«. Den der vil kan udvide punkterne til linjer og linjerne til flader, men udgiveren (collector huius) har villet være kortfattet for at lærvillige sjæle lettere kunne fatte det sagte, og har søgt at sejle mellem Scylla og Charybdis ved hverken at være for dunkel eller for langtrukken. — Derefter kommer i Lybæk-trykket Stephan Arndes' trykkerkolofon som citeret ovenfor.

Thomas Irlænders lille bog for 1316, som egnede sig til præsterne i Böhmen 1349, var altså god endnu til de slesvigske præster 1496. Har de og deres sognebørn haft nytte af den? Noget nyt har den ikke rummet, men har i overskuelig form formidlet elementær kundskab om kirkens lære, med hovedvægt på moralen og afladssystemet, den disciplinære og organisatoriske side af præstens arbejde i menigheden. Traktaten falder således godt i tråd med synodalstatutterne. Af lægfolket forlanges et minimum af kristelig lærdom i forbindelse med det årlige skriftemål, men om nogen opvækkelse til lægmandsfromhed er der ikke tale. Skriftstedet Religio munda fra Jakobs brev er kun et ud-

gangspunkt, ikke anledning til dyberegående bibelfortolkning. I oplægget er der udkast til en tankevækkende modstilling af munkeordnerne på den ene side og præster og lægfolk på den anden side, men det forbliver ved udkastet. Som åndeligt værn i tidens storme har traktaten *Religio munda* været nok så beskedent.